

INDRĖ ŠURKUTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

ŠV. ANTANO PADUVIEČIO IKONOGRAFIJA LIETUVOS BAROKO DAILĖJE

The Iconography of St. Anthony of Padua
in the Lithuanian Baroque Art

SUMMARY

The article traces the development of the iconography of St. Anthony of Padua from the thirteenth century and its characteristic features in the Lithuanian Baroque art. The traditions of the representation of the saint in the Western Europe were determined not only by his biographical facts but also by the abundance of the miraculous legends and the awareness of the spirituality of the talented preacher. In Lithuania, the iconography of St. Anthony acquires peculiar features in its form. Yet, the profound meaningful content of the Lithuanian representation of the saint is in broad agreement with Western traditions. The prevalence of one particular iconographic type (The Vision of Infant Jesus) was determined by the spread of the devotional practices related to the Franciscan friar in the country and to the unanimous awareness of his charisma, i.e. an active life of proclaiming Christ and a close personal relation with Him.

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjama šv. Antano Paduviečio ikonografijos raida nuo XIII a. ir jos pobūdis Lietuvos baroko dailėje. Šventojo vaizdavimo tradicijas Vakarų Europoje lėmė ne tik jo biografijos faktai, bet ypač legendų gausa bei gerai pažintas šio talentingo pamokslininko dvasingumas. Lietuvoje šv. Antano ikonografija įgavo savitų bruožų savo forma, tačiau turinio giliaprasmiškumu darniai jungiasi su Vakarų tendencijomis. Vyraujančio vieno ikonografinio tipo (*Kūdikio Jėzaus regėjimas*) populiarumą lėmė pamaldumo plitimo šalyje laikotarpis ir vieningai suvoktas šio šventojo pranciškono veiklos pobūdis – aktyvi veikla skelbiant Kristų ir artimas asmeninis ryšys su Juo.

RAKTAŽODŽIAI: ikonografija, šv. Antanas Paduvietis, barokas, Lietuvos dailė.

KEY WORDS: iconography, St. Anthony of Padua, baroque, Lithuanian art.

IVADAS

Legendomis apipinta šventojo Antano Paduviečio asmenybė viduramžiais iškilo kaip reikšminga Vakarų krikščionybės figūra. Tyrinėjant Lietuvos sakralinę dailę verta atkreipti dėmesį į šį XIII a. gyvenusį didį Europos pamokslininką, Mažesniųjų brolių (pranciškonų) ordino vienuolį. Jo kultas šalyje labiausiai plito baroko epochoje (XVII–XVIII a.) ir dailėje įgavo nusistovėjusias ikonografines formas, kurios vėlesniais amžiais buvo tik atkartojamos. Šiame straipsnyje siekiama sistemingai apžvelgti šv. Antano Paduviečio ikonografiją Lietuvos baroko dailėje, vyraujančius ikonografinius tipus bei jų susiformavimo priežastis. Šio kulto dailė neatsiejama nuo pačios asmenybės šventumo istorijos, jos ikonografijos raidos Vakarų Europoje bei vietinių meno ir istorinės situacijos įtakų mūsų krašte.

Nors šventojo kultas Lietuvoje jau kelis amžius yra itin stiprus ir įnešęs nemenką indėlį į šalies kultūrą, nėra atlikta jokio nuoseklaus šv. Antano ikonografijos tyrimo. Pavieniai kūriniai nagrinėti, publikuoti ar minėti sakralinio meno kataloguose, atskiroms šventovėms skirtose knygose ir straipsniuose, parodos kataloge, kultūros paminklų

enciklopedijose.¹ Išsamiausi Vakarų Europos šventojo ikonografijos tyrimai, kuriais remiamasi šiame straipsnyje, atlikti Klauso Zimmermannso² ir Maricos Guccini³.

Nuo pat krikščionybės eros pradžios prasidėjusi šventųjų gerbimo praktika teisinį pagrindą Bažnyčioje ėmė įgauti tik 993 metais.⁴ Iki tol susiformavo stipri žodinė tradicija apie šventųjų gyvenimus, kuri tęsėsi net Bažnyčiai pradėjus vesti beatifikacijos bylas. Tikintieji iš lūpų į lūpas perduodavo įvairius stebuklingus atsitikimus, kurių vėliau niekas nebegalėdavo nei patvirtinti, nei paneigti. Galų gale hagiografų jie visi būdavo surašomi ir taip atsirasdavo begalės gražių, pamaldumą skatinančių, legendų. Tokių legendų gausa pasižymi šv. Antano Paduviečio kultas. Nors istorinių faktų apie XIII a. pranciškonų šventąjį nėra daug, tačiau išlikusios legendos liudija žmonių atmintyje įstrigusias šio vienuolio savybes. Dalis legendų, net atsiradusių prabėgus daugeliui metų po šventojo mirties, tapo pagrindiniu ikonografinių tipų šaltiniu. Todėl norint suvokti šio pamokslininko vaizdavimo ypatumus Lietuvos senojoje dailėje, būtina aptarti jo ikonografijos raidą Europoje.

ŠV. ANTANO PADUVIEČIO IKONOGRFIJA EUROPOJE XIII–XVIII AMŽIUJE

BIOGRAFIJA. Šv. Antanas gimė Lisabonoje 1195 m. ir buvo pakrikštytas Ferdinando vardu. Apie jo tėvus žinoma tik tiek, kad buvo kilmingi, įtakingi ir dievobaimingi žmonės. Teigiama, kad pats

Ferdinandas nuo vaikystės buvo labai pamaldus. Lankė Lisabonos katedros mokyklą, o 15 metų įstojo į Šv. Augustino regulinių kanauninkų vienuolyną, Šv. Vincento abatiją. Norėdamas išveng-

ti dažnų artimųjų vizitų ir atsidėti gilesnėms studijoms, po dviejų metų pasiprašė perkeliamas, ir vyresnybės buvo nusiųstas į Koimbros Šv. Kryžiaus abatiją. Ten aštuoneriems metams atsidėjo stropioms studijoms ir tapo išvalgiu teologijos bei Šventojo Rašto žinovu, buvo išventintas kunigu.⁵

Netoli Koimbros gyveno keletas Mažesniųjų brolių (pranciškonų). Jie kartais užsukdavo į Šv. Kryžiaus abatiją prašyti išmaldos. Paprastas pranciškonų gyvenimo būdas šventajam paliko didelį įspūdį, ir tai buvo žingsnis į visai naują Ferdinando gyvenimo etapą. Lemtingas lūžis įvyko Šv. Kryžiaus vienuolyno bažnyčioje pašarvojus pirmųjų pranciškonų kankinių kūnus, pargabentus iš misijos Maroke. Šventasis užsidedė Evangelijos skelbimo troškimu ir apsisprendė palikti regulinių kanauninkų ordiną, nevykdantį misijų veiklos. Nors biografai pabrėžia vienuolio kankinystės troškimą, tačiau Paulas Spilburis spėja, kad šventąjį dar labiau galėjo paskatinti būtent noras skelbti Dievo žodį. Juk, skirtingai nei Mažesnieji broliai, jis turėjo tam pakankamą išsilavinimą.⁶ Gavęs iš vyresnybės leidimą, vienuolis 1220 m. perėjo į pranciškonų ordiną ir pasivadino Antano vardu.

Šventojo troškimas skelbti Evangeliją musulmonams žlugo vos atvykus į Afriką, nes dėl jį užklupusios ligos teko išplaukti atgal. Tačiau kilusi audra vienuolį nubloškė į Siciliją. 1221 m. šv. Pranciškus Asyžiuje sušaukė pranciškonų kapitulą, kurioje tarp kelių tūkstančių brolių dalyvavo ir šv. Antanas. Jaunasis portugalų vienuolis ordino įkūrėją matė nebent iš tolo ir greičiausiai liko niekieno nepastebėtas. Ieškodamas vietos ap-

sistoti jis išvyko su provincijolu Gracijanu tarnauti Montepaolo atsiskyrėlių vienuolyne. Ten šv. Antanas gilinosi į pranciškonų dvasingumą, atgailavo ir patarnavo broliams kaip kunigas ir buities darbuose.⁷

Jo išsimokslinimas ir įstabi iškalbos dovana išryškėjo visiškai atsitiktinai. Kartą, broliams dalyvaujant susirinkime Frolyje, nebuvo kam sakyti pamokslo. Provincijolas liepė pamokslauti šv. Antanui – kalbėti, ką tik Šventoji Dvasia jam įkvėps. Taip iki tol niekada nepasižymėjęs vienuolis sužavėjo auditoriją savo iškalba, teologijos ir Biblijos išmanymu. Nuo to laiko šventajam buvo lemta nuolat keliauti po Italiją ir Prancūziją pamokslaujant. Jo misijos atitiko to laikotarpio Bažnyčios poreikius: jis kvietė žmones atsiversti, pabrėžė atgailos ir Švč. Sakramento svarbą. Pranciškonas buvo vadinamas „eretikų kūju“⁸, nes aktyviai dirbo erezijos apimtuose kraštuose prieš katarus ir valdiečius.

Šv. Pranciškus, informuotas apie pamokslininką, 1223 m. patvirtino jį pirmuoju pranciškonų teologijos dėstytoju. Taigi šv. Antanas skaitė paskaitas Bolonijoje ir Paduvoje, taip pat Montpelier, Tulūzoje.⁹ Jį labai vertino ir popiežius Grigalius IX, nes paskyrė pamokslininką vesti gavėnios rekolekcijas atvykusiems į Romą maldininkams. Šventasis Tėvas pavadino pranciškoną „Testamento arka“. Veiklusis vienuolis 1226 m. buvo paskirtas Limožo kustuodu, o jau po metų išrinktas Šiaurės Italijos provincijolu. Maždaug tuo laiku, norėdamas nemokeytiems broliams padėti kovoti su intelektualais eretikais, šventasis ėmėsi rašyti *Sekmadienio pamokslus* (*Sermones*

Domenicales), vėliau *Pamokslus šventėms* (*Sermones Festivi*). Tačiau 1230 m. dėl silpnos sveikatos šv. Antanas atsisakė provincijolo tarnystės ir ėmėsi sielovados darbo Paduvoje.¹⁰

Paduvos konvente, greta mažos Švč. Mergelės Marijos bažnyčios, šventasis atsidėjo žmonių poreikiams, buvo mylimas ir svarbus asmuo miesto gyvenime. Pamokslininkas buvo aktyvus visuomenės narys, veikęs ne tik religiniame, bet ir civiliniame gyvenime. Jo negąsdino autoritetai, jis viešai ir drąsiai smerkė godumą, prabangų gyvenimą, tironiją, skolinimą už dideles palūkanas. Dėl vienuolio įtakos 1231 m. kovo 5 d. Paduvos savivaldybė priėmė įstatymą skolininkų, kurie neįstengė sumokėti skolų, naudai: jie būdavo atleidžiami nuo kalėjimo, jei ketino atsiskaityti su savo kreditoriais. Taigi šv. Antanas visada gynė vargo prispaustusius. Šį faktą ypač išryškino jo susidūrimas su tironija, kai 1230 m. kilus karui vienuolis nuvyko pas didiką Ezeliną III ir prašė paleisti belaisvius iš oponuojančios partijos. Nors legenda, bylojanti, jog tironas ėmė atgailauti ir įvykdė prašymą, menkai pagrįsta, tačiau pats įvykis liudija apie tam tikras šventojo savybes. Pirma, tai rodo jo narsą rizikuoti savo gyvybe dėl engiamųjų, antra – tam tikrą autoritetą, kuris leido išsakyti savo nuomonę ir nebūti nubaustam.¹¹

Per paskutiniąją šv. Antano gyvenime gavėnią 1231 m., anot pirmojo biografo, šventojo pamokslų atvykdavo pasiklausyti iki 30 000 žmonių.¹² Po to vienuolis nutraukė aktyvią veiklą, nes buvo labai ligotas. Šv. Antanas apsisusto pas brolius pranciškonus, įsikūrusius greta Paduvos, Komposampiere. Pasakojama, jog jam

buvęs įrengtas atsiskyrėlio namelis riešutmedyje, kur galėjo netrukdomas atsidėti kontempliatyviai maldai. Jausdamas artėjant mirtį, šventasis pasiprašė nugaubiamas atgal į Paduvą, tačiau jos nepasiekęs mirė priemiestyje, Arceloje, klarisių vienuolyne. Pirmojoje biografijoje teigiama, jog prieš mirtį šventasis giedojo himną *O gloriosa Domina, excelsa super sidera* (*O garbingoji Ponia, labiau už žvaigždžes išaukštintoji*), paskui pakėlė akis į dangų. Paklaustas, į ką taip žiūri, šventasis atsakė: „Aš matau savo Viešpatį.“¹³

Vienuolis kovojo ne tik su eretikais, bet ir su Bažnyčios vidiniu moralės smukimu. Vienuolio mokymas atskleidžia svarbiausius jo principus ir pažiūras. Kaip teigia L. S. Cunninghamas, šv. Antano teologiją formavo pamokslai ir kova prieš erezijas. Šventasis pabrėžė Įsikūnijimo temą, vidinės maldos reikalingumą ir grįžimą prie sakramentų. Ypač didelę reikšmę teikė Atgailos sakramentui kaip susitaikinimo su Bažnyčia ženklui. Pamokslai, grįsti tos dienos liturginiais skaitiniais, būdavo skirti plačiajai auditorijai, tačiau pasižymėjo dideliu teologinės ir mistinės literatūros išmanymu. Pamoksluose, kaip būdinga Mažesniųjų brolių ordinui, dėmesys sutelktas į Jėzaus žmogiškumą, taip pat jo žaizdų gydantį veiksmingumą. Kai kurie tyrinėtojai šventojo mokyme išvelgia pamaldumo į Švč. Jėzaus Širdį pradžia. Šv. Antano teologija labai prisidėjo ir prie Dievo Motinos kulto. 1950 m. popiežiui Pijui XII apibrėžiant Marijos paėmimo į dangų su kūnu doktriną, buvo šaukiamasi šio šventojo kaip vieno iš ją palaičiusių Bažnyčios Mokytojų. Pastarąjį vardą šv. Antanui Paduviečiui 1946 m.

suteikė tas pats popiežius, pridėdamas *Doctor evangelicus* (Evangelijos Mokytojo) titulą.¹⁴

Šv. Antanas Paduvietis, išskirtinė viduramžių asmenybė, savo gyvenime sugebėjo suderinti ir kuklumą, nuolankumą, ir veiklumą bei ryžtą. Jis tapo autoritetu tiek paprastiesiems žmonėms, tiek Bažnyčios hierarchams, todėl buvo itin svarbus asmuo religinės krizės laikais, kai pasauliečiai linko į erezijas, o dvasininkai – į materialių turtų kaupimą. Šventasis puoselėjo krikščionių siektinas vertybes – neturtą, gilų tikėjimą, Šventojo Rašto išmąnyimą. Pamokslininkas darė realią įtaką žmonių dvasiniam ir socialiniam gyvenimui, todėl nenuostabu, kad jo kultas sparčiai augo, o užrašomų stebuklų apie jį per šimtmečius vis daugėjo.

STEBUKLAI. Liaudies pamaldumas šv. Antanui Paduviečiui priskiria dešimtis stebuklų, įvykusių dar jam esant gyvam ir jau nesuskaičiuojamą daugybę stebuklų, vykstančių per šimtmečius. Oficialiame kanonizacijos procese buvo užfiksuoti 47 stebuklai, tačiau tik vienas iš jų įvyko, kol šventasis buvo gyvas. Jų skaičius sparčiai augo vėlesniuose legendų rinkiniuose. Pagrindiniai stebuklų šaltiniai: *Vita prima, Rigaldina, Benignitas, Liber miraculorum*.¹⁵ Daugelis čia papasakotų stebuklų turi tam tikrą struktūrą, kuri būdinga legendoms, kuriamoms apie daugelį šventųjų. Jos vertingos religine prasme, supažindinant su aprašomo asmens dvasingumu ir skatinant pamaldumą. Populiariausi stebuklai, priskiriami šv. Antanui Paduviečiui, atskleidžia jį kaip kovotoją su neteisybe ir nekaltųjų gynėją, realiai dalyvaujantį žmonių gyvenime ir skubantį jiems į pagalbą.

Legendos taip pat byloja apie šventojo pamokslų galią ir kovas su erezijomis.

Vienas geriausiai žinomų šv. Antano stebuklų yra susijęs su eretikų atvertimu. Kartą vienas eretikas, nepripažįstantis Jėzaus įsikūnijimo Švč. Sakramente, susitarė su pamokslininku, kad jis įtikėsias šiuo katalikų mokymu tik tuo atveju, jei jo asilas / arklys / mulas (legendose minima skirtingai) atsiklaupsias prieš Švč. Sakramentą. Tris dienas eretikas nedavė savo gyvuliui ėsti ir atvedė jį sutartu laiku į sutartą vietą. Vienoje pusėje atsistojo šeimnininkas su avižomis, o kitoje šv. Antanas su Švč. Sakramentu. Alkanas asilas priėjo prie pamokslininko laikomos konsekruotos duonos ir priklausė, tuomet eretikas atsivertė (legendos šaltiniai: *Rigaldina, Benignitas, Liber miraculorum*). Šis pasakojimas turi ir pamokančios ironijos, kuri teigia, kad net gyvulys supranta Jėzaus buvimą Švč. Sakramente, tai kaip gali nesuprasti žmogus. Kitą sykį, eretikams atsisakius klausyti pamokslo, šv. Antanas nuėjo prie upės ir ėmė mokyti žuvis, kurios suplaukusios iškišo galvas ir atidžiai klausėsi. Matydami šį stebuklą miestiečiai taip pat susirinko ir daugelis atsivertė (legendos šaltiniai: *Rigaldina, Liber miraculorum, Fiorretti*). Nesunku suprasti, iš kur kilo legendos apie eretikus, žinant apie šv. Antano misijas jų kraštuose. Šie pasakojimai atspindi, už kokias tiesas kovojo šventasis ir kokių rezultatų pasiekė; taip pat hiperbolizuotai išaukštinama jo iškalbos dovana. Taigi veiksminga šv. Antano kova su erezijomis yra vienas svarbiausių liudijimų apie šventąjį.

Kitas pamokslininko talentas – savo kalbomis sudominti net gyvūnus. Pasak

J. Peckhamo, asilas pakluso šventajam, kai šis tarė: „Tau, gyvuly, įsakau vardu tavo Sutvėrėjo, kurį, nors nesu vertas, tikrai laikau savo rankose, kad tuojau ateitum ir tinkamai Jam nusilenktum. Reikia, kad eretiškoji nedorybė žinotų, kaip kiekvienas kūrinys klauso savo Sutvėrėjo, kurs gali suteikti altoriaus kunigystės garbę.“¹⁶ Bendravimas su gyvūnais atsiskleidžia poroje legendų apie šv. Antaną ir net keliose apie šv. Pranciškų. Taigi ryšys su visais Dievo kūriniais būdingas pirmųjų pranciškonų dvasingumui. Dar vienas stebuklas, liudijantis apie šių šventųjų bendrystę, pasakoja, jog šv. Pranciškus bilokacijos būdu pasirodė Arlė provincijos kapituloje ir palaimino brolius tuo metu, kai šv. Antanas ten pat sakė pamokslą apie Jėzų Nazarietį, žydų Karalių. Šis įvykis pirmą kartą užrašytas veikale *Vita S. Francisci*, išleistame 1229 m., dar esant gyvam pačiam Paduvos pamokslininkui.¹⁷ Vėliau, jį perpasakojant J. Rigauldui, pridėti žodžiai, jog pamokslas buvęs apie kryžiaus lentelę, kurioje buvo įrašyti žodžiai: *Jėzus Nazarietis, žydų Karalius*.¹⁸ Beje, sakoma, kad ir pats šv. Antanas turėjo bilokacijos dovaną.

Gana vėlyvi pasakojimai atskleidžia šv. Antaną kaip ginantį silpnuosius ir neteisingai apkaltintuosius. Vienoje istorijoje sakoma, vienuolis prakalbina naujagimį, kad šis įrodytų savo motinos ištikimybę vyrui, patvirtindamas, kad yra jo vaikas (legendos šaltinis: *Sicco Polentone XV a.*). Kitoje – šv. Antanas pagydo pavydaus vyro nudurtą žmoną.¹⁹ Taip pat pasakojama, kaip šventasis, norėdamas išgelbėti neteisingai apkaltintą savo tėvą, prikelia nužudytą jaunuolį, kad jis paliudytų teisme.²⁰ Šie pasakojimai bylo-

ja apie žmonių atmintyje išlikusį šv. Antano atsidavimą teisingumui ir pastangas jį užtikrinti.

Ne vienas stebuklas yra susijęs su Atgailos sakramentu. Pasakojama apie vieną stebuklą Paduvoje, kai jaunuolis per išpažintį šventajam prisipažino, jog iš pykčio spyrė savo motinai. Parėjęs namo iš apmaudo vaikinai nusipjovė koją. Apie tai sužinojęs vienuolis atskubėjo ir stebuklingai ją prigydė (legendos šaltiniai: *Rigaldina, Benignitas, Liber miraculorum*). Kartą vienas atgailaujantysis taip jaudinosi eidamas išpažinties, jog negalėjo net žodžio pratarti, todėl nuodėmės buvo užsirašęs. Šv. Antanui ėmus skaityti jos viena po kitos išnykdavo iš lapelio.²¹ Šis pasakojimas įtaigiai iliustruoja Bažnyčios mokymą, jog išpažintos nuodėmės yra panaikinamos. Vienas svarbiausių šventojo mokymų iš tiesų buvo apie Atgailos sakramento svarbą. Tai liudija ir istorijos apie vienuolio pasirodymus žmonėms sapnuose, kai jie būdavo perspėjami eiti išpažinties.²²

Gerai žinomas stebuklas, susijęs su šv. Antano mokymu, smerkiančiu prabangų gyvenimą. Per šykštuolio laidotuves sakydamas pamokslą šventasis priminė Evangelijos žodžius: *Kur jūsų lobis, ten ir jūsų širdis* (Lk 12, 34). Patikrinę artimieji iš tiesų nerado širdies mirusiojo kūne, bet aptiko ją pinigų dėžutėje (legendos šaltiniai: *Fioretti*, apokrifinis šv. Bonaventūros pamokslas). Tai daugeliui stebuklų naudojama legendos struktūra, kada Šventojo Rašto žodžiai išsipildo paraidžiui.

Dailėje svarbiausias stebuklas, išpopuliarėjęs baroko epochoje – Kūdikėlio Jėzaus pasirodymas šv. Antanui. Pirmą

kartą pasakojimas apie šventojo regėjimą atsirado vėlyvame legendų rinkinyje *Liber miraculorum*. Pamokslaudamas viename mieste vienuolis buvo apsistojęs pas savo draugą. Jam paskirtame kambaryje galėjo ramiai mokytis ir melstis. Kartą šeimininkas pamatė, kad šv. Antanas besimelsdamas ant rankų laiko labai gražų vaikėlį. Tai buvo pats Kūdikis Jėzus, kuris įspėjo šventąjį apie smalsųjų miestiečių. Pasitraukus Vaikeliiui, vienuolis dar ilgai meldėsi, o paskui paprašė to žmogaus, kad iki jo mirties niekam nepasakotų, ką buvo matęs.²³ Ši legenda pirmiausiai byloja apie Dievo žodžio skelbimo ir kontempliacijos derinimą šventojo gyvenime. Norėta parodyti, kiek daug laiko ir dėmesio savo intensyvioje dienotvarkėje šventasis skyrė vidinei maldai, kuri buvo pamokslininko stiprybė. Legendoje artimas šv. Antano ryšys su Dievu išreikštas taip stipriai, jog tampa apčiuopiamu netgi žemiškoje dimensijoje. Kūdikėlio atėjimas buvo šventojo maldos rezultatas. Taigi giliai ieškančiam Jėzus leido pažinti save gyvai – veidas į veidą. A. Keblaitis atkreipia dėmesį, jog legendos atsiradimui galėjo turėti įtakos ankstyvesnis pasakojimas apie paskutinius šventojo žodžius („aš matau savo Viešpatį“). Jis greičiausiai buvo praplėstas ir *Liber miraculorum* pateiktas kaip Kūdikėlio regėjimas, norint labiau pabrėžti šventojo mokymą apie Įsikūnijimo slėpinį. Antrasis legendos variantas su pasirodančia Dievo Motina ir Kūdikiu, manoma, galėjo atsirasti paskutinius žodžius sujungus su prieš mirtį kalbėtu himnu Marijai.²⁴

Išvardyti stebuklai, nepriklausomai nuo jų autentiškumo, yra svarbiausi at-

sižvelgiant į populiarumą dailėje ir ypatingų šventojo savybių iškėlimą ar svarbą pamaldumo praktikoms. Dalis minėtų stebuklų nepretenduoja į istoriškumą, ypač turint galvoje jų atsiradimo laikotarpį ir panašių legendų populiarumą iš daugelio šventųjų gyvenimų. Šiame straipsnyje į legendas žvelgiama kaip į religinės dailės siužetų šaltinį. Stebuklų atvaizdai tapo pagrindiniais šventojo charizmos kūrėjais tikinčiųjų akyse.

KULTAS. Šv. Antano Paduviečio gyvenimas kupinas netikėtų vingių. Net po jo mirties buvo nenuspėjami kulto paplitimo mastai ir gimstančios pamaldumo formos. Žmonių meilė rūpestingajam vienuoliui buvo tokia didelė, kad greitai jį išpopuliarino aplinkinėse žemėse ir tolimuose kraštuose. Sparčiai augo stebuklinių legendų skaičius, o piligrimai plūdo prie šv. Antano kapo.²⁵ 1231 m. jis buvo palaidotas Paduvos Švč. Mergelės Marijos bažnytelėje, kuri buvo įjungta į Šv. Antano Paduviečio (Il Santo) baziliką, pradėtą statyti iškart po vienuolio mirties. Šventovė iki šiol išliko kulto centru, kuris dar labiau sustiprėjo, kai 1263 m. perkeliant palaikus į baziliką pamatyta, jog garsiojo pamokslininko kūnas jau suiręs, bet jo liežuvis ir kiti kalbos organai visiškai sveiki. Kaip teigė karsto atidengime dalyvavęs šv. Bonaventūra, tai įrankiai, kuriais šv. Antanas skelbė Dievo garbę.²⁶ Iki šiol visi tikintieji gali prisiliesti prie stiklinio karsto, kuriame išsisi šventojo vienuolio palaikai, ir matyti relikvijoriuje esančias nesunykusias kūno dalis.

Nepaisant Paduviečio indėlio į teologijos mokslą ir XX a. popiežiaus suteikto Evangelijos Mokytojo titulo, žmonių

jis buvo ir liko gerbiamas kaip stebukladarys ir pagalbininkas mažuose ir dideluose rūpesčiuose. Netrukus po švento-

jo mirties Džiuliano iš Spiros sukurta sekvencija, daug kur giedama ir šiandien, byloja:

*Jei prašai stebuklų, mirtis, nuodėmė, nelaimė, demonai, raupšai išnyksta;
ligoniai pagyja ir keliasi. Rimsta jūra, trūksta pančiai;
sveikatą ir daiktus paprašę atgauna jauni ir seni.
Pavojai pranyksta, vargai pasitraukia, – daug kas tą patyrė, sako paduviečiai.²⁷*

Šv. Antanui pavedami tokie skirtingi rūpesčiai kaip įsimylėjimas, santuoka, nevaisingumas, gimdymas, karštinė, apšėdimai, gyvulių ligos. Jis žinomas kaip vargšų, labdaringos veiklos ir keliautojų globėjas. Šventasis paskelbtas įvairių šalių ir miestų globėju: Brazilijos, Portugalijos, Paduvos, Lisabonos, Spoleto, Paderborno, Hildesheimo. Šv. Antanas kaip admirolas gerbiamas portugalų (dėl pergalės prieš prancūzus 1710 m.) ir ispanų (dėl maurų išvarymo iš Orano 1732 m.).²⁸ Toks universalus vienuolio kultas turėjo įtakos ir nepaprastam jo populiarumui.

KULTO DAILĖ. Religiniai paveikslai yra pagrindinė priemonė šventojo kultui plisti, jį reprezentuojant tikintiesiems. Šv. Antano Paduviečio ikonografijos formavimosi procesas buvo ilgas, trukęs kelis šimtmečius. Iki XVIII a. galutinai susiformavusi šventojo pamokslininko ikonografija vėlesniais amžiais buvo tik atkartojama. Šis vienuolis dailės kūriniuose atpažįstamas pirmiausiai iš pranciškonų abito, tonzūros ir dažniausiai jauno bebarzdžio asketo veido. Nors toks atvaizdas visiškai paremtas šventojo biografinais duomenimis, tačiau to nepakanka, norint atskirti Paduvietį nuo kitų pranciškonų šventųjų. Tik suteikti atributai leidžia jį atpažinti ir byloja apie asmens savybes. Atributai šventiesiems svarbūs juos vaizduojant tiek vienus reprezentaciniuose kūriniuose, tiek tarp

kitų šventųjų, kartais ir naratyvinėse²⁹ kompozicijose. Šv. Antanui būdingi atributai: knyga, lelija, kryžius, liepsna, liepsnojanti širdis, žuvys, monstrancija, asilas arba mulas, brangenybių dėžutė, kryžiaus lentelė su tekstu.³⁰

Nuo XIII a. vidurio iki vėlyvųjų viduramžių šv. Antano Paduviečio kultas plito daugiausia Italijoje. Vieni pirmųjų atvaizdų sukurti XIII a. – Santa Maria Maggiore ir Šv. Jono Laterano bazilikose Romoje. Juose šventasis vaizduojamas kaip asketas su knyga ir oratoriaus gestu.³¹ Tai rodo, kad pirmiausiai šventojo ikonografija formavosi būtent kaip teologijos žinovo ir talentingo pamokslininko. Knygos atributas yra gana universalus. Kaip mokslo simbolis jis reikšmę įgyja tik tam tikro šventojo asmenyje, šiuo atveju Antano. Užversta arba atversta knyga išliko dažnu jo atributu per visas epochas.

XIV–XV a. Paduviečio ikonografija pasipildo dviem atributais, atkeliavusiais iš kitų šventųjų vaizdavimo tradicijos. Tai liepsnelė iš šv. Antano Abato arba liepsnojanti širdis iš šv. Augustino.³² Šie „skolinti“ atributai neįsitvirtino ilgam, bet tam tikrą laikotarpį bylojo žmonėms apie pranciškono pagarbą vakarų vienuolių patriarchui, kurio vardą buvo pasirinkęs (pvz., Benozzo Gozzoli freska, apie 1458 m.), ir apie augustinišką dvasingumą bei teologijos studijas, kurių

sėmėsi jaunystės metais. XV a. pr. šv. Antanui Paduviečiui priskirtas lelijos atributas.³³ Ji simbolizuoja tyrumą ir skais-tumą, nes šventasis kūnu ir dvasia buvo atsidavęs tik Dievui. Kaip rašė J. Peck-hamas, „mintimis ir kūnu jis iki galo liko nesusitepęs tyriausios nekaltybės, kaip akinančiai balto drabužio.“³⁴ Ši atributą XV a. viduryje įtvirtino Donatello sukurta bronzinė šventojo statula Padu-vos bazilikos didžiajame altoriuje.

Kiti Paduviečio atributai retesni. Kryžius – daugeliui šventųjų būdingas atributas, leidžiantis asmenį atpažinti kaip ištikimą Kristaus sekėją ir išpažinėją. Žuvys, brangenčių dėžutė, mon-strancija, asilas / mulas, kryžiaus lentelė su užrašu – iš legendų atkeliavę objek-tai, kurie šventojo atvaizduose kartais pavirsta atributais be siužeto. Vien su atributais reprezentacinėse kompozici-jose šv. Antanas vaizduotas daugiausia iki XVI a. pradžios. Nuo tada tokio po-būdžio kūrinius vis dažniau papildo Kūdikis Jėzus, primenantis šventojo re-gėtą viziją.

Didieji pranciškonų šventieji – Pran-ciškus Asyžietis, Bernardinas Sienietis, Antanas Paduvietis, Liudvikas iš Tulū-zos, Elzbieta Vengrė – dažnai vaizduoti kartu viename paveiksle arba polipti-kuose, reprezentaciniuose ar naratyvi-niuose kūriniuose. XV–XVI a. pradžioje *Šventųjų pokalbio*³⁵ kompozicijose šv. An-taną vaizduoja ne vienas tapytojas.³⁶ Statiška šventojo figūra šiuose kūriniuo-se dažnai atsiduria greta Dievo Motinos su Kūdikiu. Taigi vienuolį su Jėzumi dailėje ima sieti bendra erdvė, kaip ir minėtoje legendoje. Taip reprezentacinis šv. Antano vaizdavimas pradeda trans-formuotis iš statiško besiužėčio į siuže-

tinį atvaizdą, pasakojantį Vaikelio pasi-rodymo stebuklą.

Kūdikio Jėzaus regėjimo ikonografi-nio tipo pradžia laikoma XV a. pabaiga.³⁷ Jis dailės kūriniuose labiausiai paplito XVII a. ir užima pagrindinę vietą visoje šv. Antano ikonografijoje iki šiol. Viziji-niuose kūriniuose išliko tradiciniai Pa-duviečio atributai: knyga ir lelija, prime-nantys jo atsidavimą Dievui mokslu ir skais-tumu. Knyga beveik visuomet at-lieka ne tik atpažinimo funkciją, bet tam-pa ir lygiaverčiu pasakojimo elementu. Lelijos atributiškumą paslėpti sudėtin-giau, todėl ji kartais pavirsta dekoru ele-mentu arba jos visai atsisakoma. Nors dažnai lelija paliekama kaip akivaizdus šventojo atpažinimo atributas. Jis tapo ypač svarbus iškeliant vienuoliui priski-riamą tyrumo ir skais-tumo dorybę, be kurių neįmanomas susitikimas su die-viškuoju tyrumu Jėzaus asmenyje.

Dievo Sūnų vaizduojant ant knygos iliustratyviai perteikiama Evangelijos citata *Žodis tapo kūnu* (Jn 1, 14). Ypač sa-vitai šv. Antaną kaip pamokslininką, susikoncentravusį į Kristaus asmenį, pa-vaizduoja garsusis manieristas El Grekas (El Greco) XVI a. 8 dešimtmečio paveiks-le. Jame sumažinta Kūdikio Jėzaus figū-rėlė mandorloje įkomponuota atverstoje knygoje, o kontempliatyvus vienuolio žvilgsnis byloja apie nuolatinę vidinę maldą. Šis kūrinys lyg tarpininkas pade-da suvokti ikonografijos raidą, pereinant nuo knygos, kaip abstraktaus mokymo simbolio, prie paties Jėzaus, kaip to mo-kymo šaltinio. Taigi negyva atributą kei-čia ir įprasmina pats dieviškasis Kūdikis, kurio vaizdavimu iškeliamas įsikūnijimo slėpinys ir Jėzaus savęs atidavimas į žmonių rankas.

Vizijos kompozicijose šv. Antanas parodomas kaip palaikantis ypatingą, labai artimą ryšį su Jėzumi Kristumi. Žmonėms tai byloja, jog jie gali sulaukti tikro užtarimo per šventąjį tarpininką. Šie naratyviniai atvaizdai menininkų interpretuojami pagal norimą perteikti santykį tarp šventojo ir Jėzaus, tarp žemiškosios ir dvasinės tikrovės. Vienuose atvaizduose Kūdikis – lyg vizija, atkeliausi iš anapus. Jis kartais apsuptas angelų, šventojo adoruojamas ekstazėje (pvz., Bartolomėjus Estebanas Murillo, 1656 m.; žr. 1 il.). Kituose Jėzus labiau priartinamas prie šios realybės, vaizduojamas lyg tikras kūdikis vienuolio glėbyje (pvz., B. E. Murillo, 1675–1682 m.; Antonio de Pereda, XVII a. I pusė ir kt.). Pirmuoju atveju, tikinčiajam norima sukelti nuostabą ir sukurti įtikinamą atsivėrusio dangaus viziją, kartais persipynusią su šiuo pasauliu. Antruoju – norima atskleisti artimą šventojo ryšį su Jėzumi. Taip kartais netgi tolstama nuo kūrinio siužetiskumo, susitelkiant tik į paties santykio familiarumo perteikimą, kaip darė Francisco de Zurbaranas (1640 m.) ar Giuseppe Bazzani (1740–1750 m.) savo paveiksluose.

Kaip minėta, legenda apie šv. Antano Paduviečio regėjimą turi du variantus: Kūdikis vaizduojamas vienas arba su Dievo Motina. Vizijos ikonografinio tipo istorija prasideda būtent nuo antrojo varianto. Paduvos šventojo regėjimą su Švč. Mergele Marija pirmąkart nutapė Lorencio II de Sanseverinas 1496 metais.³⁸ Tačiau nuo XVII a. išsivystė ir ypač paplito būtent pirmasis vizijos variantas, o kūriniai pagal antrąjį gana reti (Anthony van Dyckas, 1629 m.; Alonso Cano, 1645–1652 m.).

Vizijos legenda susijungia su teologinėmis tiesomis ir suvokėjui menine forma perteikia esminius dvasinius pamokymus. Religinės minties aspektu nagrinėjant vizijinius kūrinius tampa visiškai aišku, kodėl šis ikonografinis tipas tapo pačiu populiariausiu – jis atveria galimybes neišsenkančioms interpretacijoms, o tai labai patrauklu tiek menininkui, tiek suvokėjui. Jais išreiškiamas potirdentinės Bažnyčios šventųjų, kaip didžiųjų užtarėjų pas Dievą, kulto skatinimas. Tad mistinis siužetas ypač tinkamas baroko epochos pasaulėjautai.

Kitos anksčiau aptartos šventojo gyvenimo legendos labiausiai klestėjo renesanso laikotarpiu. Stebukliniai pasakojimai apie šv. Antaną ėmė plisti iškart po jo mirties (ir net jam esant gyvam). Greita kanonizacija paskatino ir religinių dailės kūrinių, aukštinančių Paduviečio darbus, atsiradimą. Dailėje išskiriamos tokios šventojo gyvenimo scenos: 1. Pranciškonų abito gavimas; 2. Laivo išgelbėjimas nuo audros; 3. Pamokslas žuvims; 4. Stebuklas su Švč. Sakramentu³⁹; 5. Pamokslas liaudžiai; 6. Apsilankymas pas tironą Ezeliną; 7. Šv. Pranciškaus pasirodymas per šv. Antano pamokslą Arlė kapituloje; 8. Stebuklas su šykštuolio širdimi; 9. Prigydotos kojos stebuklas; 10. Stebuklas su prakalbėjusiu kūdikiu; 11. Mirusiojo prikėlimas šv. Antano tėvo nekaltumui paliudyti; 12. Stebuklas su nesudužusia stikline; 13. Pavydaus vyro nudurtos žmonos išgydymas; 14. Kūdikio Jėzaus regėjimas.⁴⁰ Iš populiariųjų siužetų galima daryti išvadą, jog dailėje pasirinktos stebuklų scenos parodo vienuolį kaip pamokslininką, kovotoją su erezijomis, svarbų Mažesniųjų brolių ordino narį, nekaltųjų gynėją

ir turintį gydymo charizmą. Daugiausia dėmesio mene susilaukę pasakojimai apie šventąjį yra šie: stebuklas su Švč. Sakramentu, su šykštuolio širdimi, pagydymo / prikėlimo iš mirusiųjų stebuklai ir Vizija.

Svarbiausi šventojo gyvenimo scenas vaizduojantys ciklai sukurti Paduvos bazilikoje: keturi bronziniai Donatello reljefai didžiajame altoriuje (XV a. vid.), devyni marmuriniai reljefai Šv. Antano koplyčioje (XVI a.), penkiolika freskų greta šventovės esančioje *Šventojo mokykloje* (Scuola del santo / Scoletta; XVI a. I pusė). Šiuose renesansiniuose cikluose gana mažai dėmesio skiriama jo mokytumui ar pamaldumui, nevaizduojamas Vizijos stebuklas. Pabrėžiami šv. Antano kaip žmogaus darbai: karitatyvinė veikla, humanizmas, o pagrindinis stebuklų šaltinis – Viešpats – dažnai lieka tik numanomas.

Palyginus visą pamokslininko ikonografijos raidą, matyti, jog viduramžiais stengtasi atskleisti istorinę pamokslininko-teologo asmenybę. Renesanso epocha, aukštinanti žmogiškumą, dailėje iškėlė šventojo vienuolio kaip stebukladario kultą. Ypač pabrėžiama jo socialinė veikla, darbas su žmonėmis, nors ir pridengtas stebuklų skraiste. Tačiau baroko pasaulėžiūra perkeitė šventojo suvokimą iš aktyvaus Evangelijos skelbėjo darbais ir

1 il. Bartolome Esteban Murillo. Šv. Antano Paduviečio vizija. 1656 m. Sevilijos katedra.

žodžiais į kontempliatyvaus regėtojo, kurio galia bei stebuklingi darbai kyla iš atsidavimo Dievui. Tikintieji kreipiami nuo „istorinio“, kažkada gyvenusio ir darbais garsėjusio, vienuolio prie gyvo amžinybėje ir galingo užtarėjo. Nuo didelių šventojo darbų, vaizduojamų naratyvinėse scenose, baroke linkstama į misticizmą ir tų darbų šaltinio – Viešpaties Jėzaus – garbinimą.

Literatūra ir nuorodos

¹ Šio pobūdžio leidiniuose apie pavienius šv. Antano Paduviečio kūrinius yra rašę Adomas Butrimas, M. Daukša, Rūta Janonienė, Dalia Klajumienė, Dalia Ramonienė, Regimanta Stankevičienė, M. T. Statkutė, Laima Šinkūnaitė, Irena Vaišvilaitė ir kiti. Vertingiausi iš jų: R. Janonienės tyrimai Vilniaus bernardinų bažnyčioje (žr.

Rūta Janonienė. Šventųjų pranciškonų kulto atspindžiai Vilniaus Bernardinų bažnyčios tapyboje. // *Menotyra*, Nr. 2, 1999, p. 33–39) ir L. Šinkūnaitės – Kauno bernardinų bažnyčioje (žr. Laima Šinkūnaitė. Unikalus baroko dailės paminklas. // *Logos*, Nr. 8, 1994, p. 156–175), taip pat – Irenos Vaišvilaitės studija apie XVII a. ta-

- pybą Lietuvoje (žr. Irena Vaišvilaitė. *Dailė*. t. 6. *Baroko pradžia Lietuvoje*. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1995).
- ² Klaus Zimmermanns. Antonius von Padua. // *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, t. 5. / Sud. W. Braunfels. – Rom, Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1994, p. 219–225.
- ³ Marica Guccini. Sant'Antonio. // *Arte e Arti Magazine* [interaktyvus], 2008, Novembre 30. [žiūrėta 2009 m. kovo 7 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.artearti.net/magazine/articolo/Sant_Antonio/>
- ⁴ McBrien Richard P. *Lives of the Saints: From Mary and St. Francis of Assisi to John XXIII and Mother Teresa*. – San Francisco: Harper, 2001, p. 7.
- ⁵ Spilsbury Paul. *The Concordance of Scripture: The homiletic and exegetical methods of St. Antony of Padua. Chapter I*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 7 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.franciscan-archive.org/antonius/spils-d1.html>>
- ⁶ Ten pat.
- ⁷ *The First „Life“ of Saint Antony of Padua, commonly called The „Assidua“*. Part 1. [interaktyvus]. 2006 [žiūrėta 2009 m. kovo 19 d.]. Prieiga per internetą: <<http://paulspilsbury.users.btopenworld.com/sourceassid1.htm>>
- ⁸ McBrien, ten pat, p. 239.
- ⁹ Clases S. St. Anthony of Padua. // *New Catholic Encyclopedia*, vol. 1. – Palatine, Il.: Jack Heraty&Associates, 1981, p. 556.
- ¹⁰ Spilsbury, ten pat.
- ¹¹ Dal-Gal Nicolaus. Saint Anthony of Padua. // *The Catholic Encyclopedia* / Ed. Ch. G. Herbermann ir kt. Vol. 1. – New York: The Gilmory Society, 1934, p. 557.
- ¹² *The First „Life“ of Saint Antony of Padua, commonly called The „Assidua“*. Part 1, ten pat.
- ¹³ Ten pat.
- ¹⁴ Cunningham Lawrence. Anthony of Padua. // *The Encyclopedia of Religion* / Ed. M. Eliade. Vol. 1. – New York: Macmillan Publishing Company, 1987, p. 307.
- ¹⁵ *Vita Prima (Assidua), Rigaldina ir Benignitas* – XIII a. legendų rinkiniai. Tyrinėjant kulto daile aktualiausi yra vėlesnieji legendų rinkiniai, nes būtent juose aprašyti stebuklus vaizduoja menininkai. Tarp jų labiausiai išpopuliarėjo XIV a. pab. rinkinys *Liber miraculorum (Stebuklų knyga)*, pasakojimus perėmęs daugiausia iš Jeano Rigauldo (*Rigaldina*).
- ¹⁶ Peckham John. *The Life of St Antony of Padua by, Commonly Called The „Benignitas“*. [interaktyvus]. 2006 [žiūrėta 2009 m. kovo 19 d.]. Prieiga per internetą: <<http://paulspilsbury.users.btopenworld.com/sourcebenig.htm>>
- ¹⁷ Spilsbury, ten pat.
- ¹⁸ Rigauld Jean. *The Life of Saint Antony of Padua. Part 2*. [interaktyvus]. 2006 [žiūrėta 2009 m. kovo 19 d.]. Prieiga per internetą: <<http://paulspilsbury.users.btopenworld.com/sourcerig2.htm>>
- ¹⁹ Winkler Jude. *Saint Anthony: The Saint of Miracles*. – Padua: Messaggero di S. Antonio editrice, 2000, p. 10.
- ²⁰ Ten pat, p. 12.
- ²¹ Ten pat, p. 9.
- ²² *The First „Life“ of Saint Antony of Padua, commonly called The „Assidua“*. Part 1, ten pat.
- ²³ Guidaldi Aloyzas. *Šventojo Antano žiedai*. – Kretinga, 1939, p. 54–56.
- ²⁴ Keblaitis A. *Šventasis Antanas Paduvietis*. – Klaipėda, 1923, p. 31.
- ²⁵ *The Saints: A Concise Biographical Dictionary* / Ed. J. Coulson. – New York: Hawthorn Books, Inc., 1958, p. 54.
- ²⁶ Dal-Gal, ten pat, p. 558.
- ²⁷ Lanzi, Fernando ir Gioia. *Šventieji globėjai ir jų simboliai*. – Vilnius: Alma littera: 2005, p. 155.
- ²⁸ Clases, ten pat, p. 596; Zimmermanns, ten pat, p. 219.
- ²⁹ Naratyviniai paveikslai – turintys pasakojimo elementų. Juose vaizduojami šventojo gyvenimo įvykiai arba legendų siužetai.
- ³⁰ Zimmermanns, ten pat, p. 220
- ³¹ Guccini, ten pat.
- ³² Ten pat.
- ³³ Zimmermanns, ten pat, p. 220
- ³⁴ Peckham, ten pat.
- ³⁵ Šventųjų pokalbio (it. *Sacra Conversazione*) kompozicijose vaizduojama grupė šventųjų, apsupusių Dievo Motiną su Kūdikiu. Gali būti įpinami įvairūs Mergelės Marijos ikonografiniai tipai. Kartais šventieji supa Nukryžiuotąjį (*Krikščioniškosios ikonografijos žodymas* / Sud. D. Ramonienė. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997, p. 187–188.)
- ³⁶ Filippo Lippi, Alvise Vivarini, Piero della Francesca, Giorgione, Correggio, Gerard David ir kiti.
- ³⁷ Guccini, ten pat.
- ³⁸ Keblaitis, ten pat, p. 31.
- ³⁹ Literatūroje šie kūriniai dažniausiai vadinami „Stebuklu su asilu“, tačiau kalbant apie religinę daile, vertėtų pagrindinį dėmesį sutelkti būtent į Švč. Sakramentą – stebuklo esmę.
- ⁴⁰ Zimmermanns, ten pat, p. 220.

B. d.